

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY
UNIVERSITETI**

TARIX FAKULTETI

“TARIX” KAFEDRASI

REFERAT

**Mavzu: Turkistonda mustabid sovet hokimiyatining o‘rnatilishi va unga
qarshi qurolli harakat**

Topshirdi: G‘affarov Z.
Qabul qildi: t.f.n. To‘xtabekov K.

Toshkent-2013

Mavzu: Turkistonda mustabid sovet hokimiyatining o'rnatilishi va unga qarshi qurolli harakat

R E J A.

1. 1917 yil fevral voqealarining Turkistonga ta'siri. Milliy mustaqillik g'oyasining tug'ilishi.
2. Oktyabr to'ntarishi va Turkistonda Sovet hokimiyatining o'rnatilishi. «Turkiston muhtoriyati» va uning taqdiri.
3. Qurolli harakat. SHo'ro hukumati tomonidan Xiva xonligi va Buxoro amirligining tugatilishi.

Kirish

Xalqimiz 130 yilga yaqin davr mobaynida podsho Rossiyasi zulmi ostida, sho'rolar istibdodi iskanjasida yashadi. Bu davrda ular ne-ne kulfatlarni o'z boshlaridan kechirmadilar. SHu bois ular doimo o'z ozodligi va mustaqilligi uchun kurash olib bordilar. Biroq istiqlolimizgacha tariximizdagi bu ozodlik kurashlari bizdan pinxon tutildi. Ularning mazmuni, mohiyati va ahamiyatiga reaksiya tus berildi. Hatto mustaqil davlatimizning bir bo'lagi bo'lgan "Turkiston muxtoriyati" faoliyati adabiyotlar va darsliklarga kiritilmadi, mustaqillik uchun olib borilgan kurashlar esa "bosmachilik" deb ataldi.

Oqtyabr to'ntarishi esa SHarq xalqlari, jumladan O'rta Osiyo xalqlariga ozodlik, xurlik olib kelgan, ularning mustaqil taraqqiyot yo'lini boshlashga imkon bergan "buyuk istiqbol" deb jar solindi. Mustamlakachilar, istibdodchilar tariximizni buzib talqin qildilar, haqiqatni bizdan bekitdilar.

Biroq tarixni tuzatib ham, uni qayta yozib ham bo'lmaydi. U qanday bo'lsa, shundayligicha qoladi. Prezidentimiz aytganidek «Ko'chmanchilar, bosqinchilar kelib ketaveradi, lekin xalq boqiy qoladi, uning madaniyati abadiy yashaydi».¹ Istiqlolimiz mana shunday haqqoniy tariximizni qayta ochishga, tiklashga uni qanday bo'lsa shunday o'rganishga imkon yaratdi.

Biroq, bugun mana shunday vaziyatda dunyoda g'oyalar kurashi, yoshlarni o'zlari tanlagan yo'llaridan chalg'itish uchun harakatlar keng avj olmoqda. Ayrim g'oyalar "daho"lari xavoyi gaplar, quyuq va'dalar bilan odamlarning boshini qotirishga urinmoqdalar.

Bunday sharoitda g'oyaga qarshi faqat g'oya. Jaholatga qarshi faqat ma'rifat bilan bahsga kirishi mumkinligi jamiyatimizning milliy g'oyasi va mafkurasini shakllantirish va uning mazmuni mohiyatini yoshlarimiz ongiga chuqur singdirish zaruriyatini anglatmokda. SHu milliy mafkuramiz biz oldimizga qo'ygan ezgu-maqсадlarimizga erishuvimizda yunaltiruvchi kuch, bayroq vazivasini o'taydi.

Prezident I. Karimov "Mana shunday ozod kunlarda bilib-bilmay yo'ldan toyib, ya'ni kuppa-kundizi yo'lini yo'qotib, yot ellarda chalinayotgan nog'oraga o'ynab yurgan ayrim yoshlarning ko'zini ochishda milliy mafkuramiz muxim o'rin tutishi shubhasiz"¹, deb bejiz takidlamagan edilar.

Bugungi yoshlarimizni yuksak ma'naviyat egasi, o'zligini anglagan insonlar qilib tarbiyalashda, shakllanayotgan milliy mafkuramizda tariximiz muhim rol

¹ И.Каримов «Тарихий хотирасиз келажак йўқ». Тошкент, 1998 йил, 21-бет.

¹ И.Каримов Донишманд халқимизнинг мустахкам иродасига ишонаман.

o'ynaydi. SHu bois Prezidentimiz "biz haqqoniy tariximizni tiklashimizni, xalqimizni, millatimizni ana shu tariximiz bilan qurollantirishimiz zarur. Tarix bilan qurollantirish, yana bir bor qurollantirish zarur",² deb alohida ta'kidlangan edilar.

Bugun siz bilan muxokama etadigan mavzuimiz yurtimiz, xalqimizning sho'rolar istibdodi iskanjasiga tushgan, dastlab ularning "Siz endi ozodsizlar" degan uydirmalariga uchib, so'ngra mag'zini chaqib, ular xiyla-nayranglarini barchasi yolg'onligini tushunib, o'z ozodligi, erki uchun kurash olib borgan davri tarixiga bag'ishlanadi.

Siz bugungi ma'ruzamizda sho'rolar davrida uydirma va yolg'onlar bilan xaspushlangan bu davr tarixining haqiqatini, uning qanday bo'lsa, shundayligicha bilishga haqlisiz. CHunki jamiyatimizning har bir a'zosi o'z o'tmishini yaxshi bilsa, bunday odamlarni yo'ldan urish, har xil aqidalar ta'siriga olish mumkin emas. Tarix saboqlari insonni xushyorlikka o'rgatadi, irodasini mustahkamlaydi.

² И.Каримов Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Т. 1998 25-бет.

1. 1917 yil fevral voqealarining Turkistonga ta'siri. Milliy mustaqillik g'oyasining tug'ilishi.

1917 yil 27 fevralda Rossiyadagi fevral burjua-demokratik inqilobi g'alabasi tufayli podsho Nikolay II taxtdan ag'darilib, hokimiyat tepasiga rus burjuaziyasi chiqdi va ular muvaqqat (vaqtli) xukumat tuzdilar.

Petrogradda bo'lib o'tgan hodisalarlar ta'siri ostida Turkistonda yangi hokimiyat tuzilmalarini barpo qilish yuzasidan kuchli jarayon boshlandi. Bolsheviklar ta'sirida hamma shahar va ishchilar mavzellarida ishchi va soldat deputatlari Sovetlari tuzila boshladi. Ular inqilobiy demokratiya orzusini yuzaga chiqarishga vakil etilgan va muvaqqat hukumat mahalliy muassasalarining xatti-harakatlari ustidan nazorat olib borish huquqini da'vo qiladigan qurollangan xalq organlari tariqasida tashkil topib bordi. Bu sovetlar xay'atiga asosan ovrupalik aholi vakillari kirdi.

O'lkaning musulmon aholisi ham faol siyosiy kurash jabkasiga tortildi. 1917 yilning mart-aprel oylari o'lkaning siyosiy uyg'onishida burilish davri bo'ldi. Paydo bo'lib kelayotgan milliy demokratik kuchlarning yetakchisi jadidlar bo'lib qoldi, ular o'zlarining avvalgi butun faoliyatlari bilan shu vazifaga tayyorlangan edilar. Ular demokratik inqilobga va u e'lon qilgan tamoyillarga katta umid bog'lab, uning g'oyalari va shiorlarini amalga oshirishga faollik bilan kirishdilar. SHu oylarda ular xalq ongi shuurida jipslashish, milliy birlikni mustahkamlash ehtiyojini uyg'otish bobida muhim qadamlar qo'yishga erishdilar.

Fevral voqealaridan keyin siyosiy tashkilotlar faoliyatida ham o'zgarishlar sodir bo'la boshladi. "SHo'roi Islomiya", "Ulamu" va "Alash O'rda" singari yangi firqalar tashkil topdi.

Xalq o'z baxti-saodati uchun kurash bayrog'i ostida turli tashkilotlarni vujudga keltira boshladi. Samarqandda "Musulmonlar klubi", "Mirvajul-Islom", Qo'qonda "Musulmon mehnatkashlari ittifoqi", Kattaqo'rg'onda "Ravnaq-ul islom",

Xo'jandda "Muayin at-tolibin" kabi tashkilotlar tuzildi.

Taraqqiyparvar ziyolilar tomonidan tashkil qilingan "Turon" jamiyati tashabbusi bilan 1917 yil mart oyida vujudga kelgan yirik milliy tashkilotlardan biri-"SHo'roi Islomiya" edi. Tashkilot nega bunday nom oldi? 1917 yilda Sovetlar (sho'rolar) tashkil qilish-g'oyasi keng tarkalgan edi. Joylarda "Hamma hokimiyat Sovetlarga" degan shior ostida namoyishlar o'tkazila boshlandi.

Odamlar "Endi xalq Sovetlar orqali o'z taqdiri va kelajagini hal eta oladi", deb uylay boshladi. Tashqilotning 1917 yil 14 martdagi yig'ilishda shunday taklif kiritildi: "Nega rus ishchi va askarlarida o'z sho'rolari Sovet ma'nosida bor, biz musulmonlarda esa xech qanday sho'ro yo'q. Keling biz ham bugungi majlisda tashkilotimiz nomini "Musulmonlar sho'rosi" yoki chiroyli qilib aytganda "SHo'roi Islomiya" deb aytaylik. SHunday qilib, Toshkent shahrining mahalliy aholisi o'zi saylangan va unga ishonch bildirgan milliy tashkilotga ega bo'ldi.

15 martda Munavvar qori hovlisida I idora majlisi bo'lib o'tdi, unda doimiy rais, kotib, sarkotib, xazinador va ularga muovin saylandi. Raislikka Abulvoxid qori Abdurauf qori o'g'li, muovinlikka Munavvar qori Abdurashidxon o'g'li, sarkotiblikka Katta xo'ja Boboxo'ja o'g'li, xazinadorlikka mulla Rizo Oxun Yo'ldosh xo'ja o'g'li, muovinlikka Abdusamin qori Xidayotboy o'g'li saylandi. "SHo'roi Islomiya" tashkiloti o'z oldiga qo'ygan asosiy maqsad va vazifalarni muvaqqat qonunning quyidagi bandlarida bildirgan:

1. Turkiston musulmonlari orasida siyosiy, ilmiy va ijtimoiy jihatdan zamonaga muvofiq islohot fikri tarqatmoq.
2. Butun Turkiston musulmonlarini bir fikr va bir maslakka kelturmoqqa tadbir va harakatlar qilmoq.
3. Mamlakatlarning usul idoralari haqida ma'lumot yig'ib, Ta'sis majlisiga hozirlanmoq.
4. Turkistonning har bir shahar, qishloq va ovullarida mitinglar yasab, siyosiy, ilmiy va ijtimoiy xutbalar o'qitmoq.
5. Eski ma'murlarni o'rindan qoldirib, o'rniga yangi ma'murlar qo'ymoq yo'llarini xalqqa ko'rsatmoq.
6. Turkistondagi turli millatlar orasida bo'lgan va bo'ladurg'on ixtilof va shubhalarni bitirib, bir-birlariga yaqinlashtirib, birlashtirmoq uchun tadbir va harakatda bo'lmoq.
7. Turli millat va firqalarning komitetlari ila aloqada bo'lib, o'z vakillari vositasi ila musulmon extiyojlarini ul komitetlarga bildirmoq va lozim topganda ulardan yordam so'ramoq.

April oyining boshlarida o'lkaning boshqa shaharlarida ham «SHuroi Islomiya» tashkilotlari barpo etildi. Ularning asosiy vazifasi-kelajakda Turkiston avtonom (mustaqil) jumhuriyatini barpo etish edi.

«SHuroi Islomiya» tashkiloti "Najot", «SHuroi Islom», "Kengash", " Xurriyat", "El bayrog'i" va "Ravnaqul islom" singari nashrlarida o'zining ijtimoiy-siyosiy qarashlari hamda qarorlarini keng omma orasida tashviq etdi.

Bu tashkilot Turkistonning ijtimoiy-siyosiy hayotida juda katta rol o'ynadi. Uning vakillari Moskva va Qozonda bo'lib o'tgan Umumrusiya musulmonlari qurultoyida qatnashdi. Turkiston shaharlari Dumasiga a'zo bo'lib kirdi, Ta'sis majlisida tasdiqdan o'tkazish uchun o'lkani idora etish usuli qonun loyihasini tayyorlashda faol qatnashdi, har xil xayriya ishlarida faol bo'ldi. Maktab va madrasani isloh qilish yo'llarini belgilab berdi.

Demak, "SHuroi Islomiya" a'zolari bo'lmish turkistonlik milliy demokratik ruxdagi taraqqiyparvar ziyolilarimiz Rossiyada 1917 yil fevral inqilobidan so'ng avj olgan umumdemokratik harakatda mustaqil Turkiston uchun kurashdi. Taraqqiyparvar islohotchilar matbuot va mitinglarda Turkistondagi ijtimoiy tengsizlik, mehnatkash ommaning og'ir ahvoli haqida kuyinchaklik bilan so'zlab, uning ijtimoiy sabablari, ildizlarini anglashga va xalqqa tushuntirishga harakat qilishdi.

Fevral voqealaridan keyin Turkistonda ruhoniylar orasida ham uyg'onish sodir bo'ldi. Ular ham umummusulmon birligi g'oyasiga tayanib, 1917 yilning aprel oyi boshlarida "SHuroi Islomiya"ga qo'shilib, tashkilot tarafidan uyushtirilgan tadbirlarda qatnashdilar. Biroq shu yilning yozida jadidlar (yangi islohotlar tarafdorlari) va qadimlar (eskilik tarafdorlari) orasidagi munosabat keskinlashdi, natijada qadimlar "Ulamo" jamiyatini tuzib, Turkistonda feodal tuzumni tiklash va uni shariat asosida boshqarish vazifasini o'z oldiga maqsad qilib qo'ydilar.

Kadetlikdan yuz o'g'irgan Qozoq Bukeyxon o'g'li rahbarligida "Alash O'rda" nomli milliy partiya ham vujudga keldi. Eserlar g'oyasiga ergashib yurgan ko'pchilik namoyandalar eserlarda ko'chayib borayotgan shovinizmni ko'rib, ulardan yuz o'giradilar va "milliy socialist firqasi"ni tuzishga bel bog'laydilar. Lekin ko'pchilik sinfiy emas, MILLIY-G'OYA atrofida birlashish talabi bilan chiqayotgan edi. Turkistonda xuddi shunday g'oya Munavvar qori¹, Avloniy, Tavallo, Nizomiddin Xujaev² kabilar — nomi bilan bog'liq "Turon" jamiyatida o'z ifodasini topgan edi. Biroq mart-aprelda N. Xujaev uni biroz

¹ Мунаввар Қори Абдурашидхонов Тошкетдаги жадидларнинг етакчиси. Янги мактаблар очиб, улар учун дарсликлар ёзган. Ўрта Осиё дорулфунунинг ташкилотчиларидан бири. Туркистонда большевизмга қарши, миллий мустақиллик учун курашиб «Миллий иттиҳод» партиясини тузган. 1926 йилда Ўз партиясини тугатиб, советхокимиятига хизмат қилди, маърифатпарварликни давом эттирди. 1929 йилда «Миллий иттиҳод» партияси устидан бўлган суд якунида отиб ташланган.

² Низомиддин Хўжаев 1885 йилда Тошкентда ишчи оиласида туғилди. 1914 йили у инқилобий ҳаракатдаги иштироки учун босмахонадан ишдан бўшатилди. 1918 йилда коммунистик партия сафига қабул қилинди. У эски шашар Совети ижроия қўмитаси лавозимида ҳам ишлаган. 1919 йил сентябрида I-Фарғона область революцион қўмитаси раиси ҳам қилиб тайинланди. 1931 йили Ўрта Осиё Давлат университетини тугатиб, Ўзбекистон Давлат плани Президиумининг аъзоси бўлиб ишлади.

demokratlashtirdi. Birozdan so'ng "Turon" "Turk federalist" firkasiga aylandi va uning dasturi e'lon qilindi.

1917 yilning 7-15 aprel kunlari ishchi va soldat deputatlari sovetlarining I Turkiston o'lka s'ezdi bo'lib o'tdi. Undagi jami 263 delegatning deyarlik barchasi ovrupaliklar vakillari edi. O'lka hokimiyati to'g'risidagi masala muhokamasida bir qancha delegatlar musulmonlarning yagona hokimiyat barpo etish to'g'risidagi istaklarini hisobga olishni talab etdi. S'ezd demokratik respublika tuzishni yoqlab chiqdi-yu, lekin Turkiston xalqlari uchun o'lkaga muxtoriyat berish, milliy tengsizlikni tugatish singari masalalarga o'z munosabatini bildirmadi. Bu masalalar 9-16 aprelda bo'lib o'tgan Turkiston o'lkasi ijroiya qo'mitalari s'ezdida ham ko'rildi. Uning 171 delegatidan 99 tasi ovrupalik edi. Unda delegatlar markazlashtirilgan respublikaga qarshi chiqqan bo'lsalar ham, lekin muxtoriyat faqat madaniy va siyosiy yetuk xalqlarga berilishi mumkin deb hisobladi. Ayrim delegatlar esa muxtoriyat milliy bo'lmay, balki hududiy bo'lishi kerak deb hisoblar edilar. S'ezd rezolyusiyasida ham hududiy muxtoriyat yoqlab chiqildi.

Mana shu ikki s'ezdda ham o'lka xalqlarini mensimay, ularga ishonchsizlik bildirdilar.

Ana shunday bir vaziyatda 1917 yil 16 aprel kuni Toshkentda butun Turkiston musulmonlarining I qurultoyi bo'lib o'tdi. S'ezdga o'lkaning barcha tub xalqlaridan vakil bo'lib kelgan 150 nafar delegat hozir bo'ldi. S'ezd muvaqqat hukumat va uning dasturini tan oldi va Rossiyada Federativ demokratik respublika ta'sis etib, barcha xalqlarga, jumladan Turkiston xalqlariga ham milliy muxtoriyat berish g'oyasini yakdillik bilan qo'llab-quvvatladi. S'ezd markaziy rahbar organ-Turkiston o'lkasi musulmonlari Sovetini tuzdi: Uning birinchi majlisida rais, riyosat a'zolari M. CHukaev (rais), Ahmad Zaki Validiy, Munavvar Qori, Mahmudxo'ja Bexbudiy, Ubaydulla Xo'jaev va boshqalar saylandi. SHu tariqa Turkiston xalqlarini jipslashtirish borasida yana bir muhim qadam qo'yildi.

O'lkada musulmon mehnatkashlari sho'rolari tuzila boshlandi. 1917 yil 14 mayda Toshkentda mahalliy ishchilarning majlisida musulmon mehnatkashlari, ishchilari deputatlari Sovetining nizomi loyihasi tasdiqlandi. 15 iyuldagi yig'ilishda 32 kishidan iborat Toshkent shahar musulmon ishchi vakillari sho'rosi saylandi.

Andijon, Qo'qon, Samarqandda ham bunday sho'rolar tuzildi, ular xay'atiga asosan mahalliy xalqlar vakillari saylandi.

1917 yil yozida Toshkentning eski shaharida 12 ta kasaba sho'rosi tuzildi. Unga Sulton xo'ja Qosimxo'jaev rais bo'ldi. 1917 yil avgust boshlarida Andijon shahrida musulmon hunar ahlining "Sanoiy ul-Islom" sho'rosi tuzildi. Unga 1500 kishi a'zo bo'lib kirdi. ("hurriyat", 1917, 28-son, 7 avgust).

Toshkentda "Xurshid", "Sadoyi Turkiston", "Turon", "Turk eli", "Najot", "Kengash", "SHuroi Islom", Samarqanda "Oyna", "Xurriyat", Buxoroda "Turon", "Buxoroi sharif", Qo'qonda "Sadoyi Farg'ona", "Tirik so'z" ro'znomalari, "Xurriyat" jurnali, Farg'onada "Farg'ona nidosi" ro'znomasi chiqa boshladi. Ularda xalqni siyosiy faol bo'lishga chorlandi.

Sentyabr oylariga kelib o'lkada vaziyat o'zgara boshladi. Bolsheviklar ko'targan "Butun hokimiyat sovetlarga" degan shiorga munosabat ham bir xil emas edi. O'lka musulmon aholisining vakolatli organlari bu shiorga qat'iyon salbiy nuqtai nazarda turib oldi. "SHuroi Islom" tashabbusi bilan sentyabrda chaqirilgan o'lka musulmonlari II s'ezdi hokimiyatni soldat, ishchi va dehqonlar sovetlariga berishga qarshi chiqdi. Biroq se'zdning bu qarori xech kimning qulog'iga kirmadi. Bolsheviklar ta'siri bilan o'lka Sovetlari butun hokimiyatni Sovetlarga berish haqida qaror qabul qildi.

O'lkadagi milliy harakat o'z rivojining yangi davriga kirdi. "SHuroi Islomiya" tashabbusi bilan 17-20 sentyabrda Toshkentda Turkistonlik va Qozoq musulmonlarining s'ezdi o'tkazildi. Unda "SHuroi Islom", "Turon", «SHuroi Ulamo» va boshqalarni birlashtirish yo'li bilan butun Turkiston va Qozog'iston uchun umumiy bo'lgan "ittifoqi muslimin" degan siyosiy partiya tuzishga qaror qilindi. S'ezd ishida Turkiston o'lkasining bo'lajak siyosiy tuzumi to'g'risidagi masala asosiy masala bo'ldi. Qabul qilingan qarorda demokratik Rossiya respublikasi tarkibida hududiy muxtor federatsiya tuzish g'oyasi ilgari surildi. S'ezd muxtoriyatga "Turkiston Federativ Respublikasi" degan nomni qo'yib, 11parlament respublikasi asosida tuzilajak bo'lg'usi davlat tuzimining bosh tamoyillari va me'yorlarini belgilab berdi.

Turkiston musulmonlarining birinchi siyosiy partiyasi-Turkiston federalchilar partiyasi, ya'ni "Turk odami markaziy federalist firqa"si ham mana shu siyosiy masalalarga o'z munosabatini belgilab oldi. Uning dasturida ham Turkistonda milliy- hududiy muxtoriyat tamoyillari negizida demokratik respublika tuzipi g'oyasi chuqur asoslangan edi.

Fevral voqealari o'lkadagi jadidlar oqimi faoliyatini ham jadallashtirdi. Masalan, Buxoro jadidlari o'rtasida keskin ajralish yuz berdi, «YOsh buxoroliklar» partiyasi shakllandi (bu oqim 1908 yilda Buxoro jadidizmni harakati sifatida

paydo bo'lgan). Ular amirning cheklanmagan hukmronligiga qarshi oshkora chiqa boshladilar.

Fevral inqilobidan keyin tuzilgan muvaqqat hukumat Buxoro amirligiga nisbatan ikkiyoqlama siyosat olib bordi: bir tomondan, amirni qo'llab-quvvatladi, ikkinchi tomondan, islohot o'tkazish zarurligiga sha'ma qildi, bunga amir rozilik berdi. 1917 yil 7 aprelida Buxoroda islohot o'tkazish to'g'risidagi bayonnoma ham e'lon qilindi. SHu munosabat bilan «YOsh buxoroliklar» 1917 yilning 9 aprelida namoyish uyushtirdilar. Ular "YAshasin islohot", "YAshasin hurriyat, konstitutsiya, matbuot erkinligi va mustaqil maktab" degan shiorlar bilan amir saroyiga yo'l oldilar. Biroq, reaksiya kuchlar qatnashchilarni yo'q qilishga kirishdilar. Ta'qiblar natijasida «YOsh buxoroliklar» yangi Buxoroga ko'chdilar va shu yerda ularning safida ajralish ro'y berdi. O'ng va so'l qanotlar paydo bo'ldi. O'nglar M.Mansurov boshchiligida(ularning ko'pi savdogar doiralarining vakillari edi) amir bilan muzokaralar olib borish yo'li bilan kelishishni yoqlab chiqdilar. Ammo muvaffaqiyatsizlikdan so'ng ularning ko'pi «YOsh buxoroliklar» tashkilotidan chiqdilar.

So'llar esa (Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo'jaev, Muso Saidjonov va boshqalar) "viloyatlarda partizanlarning chiqishlarini tashkil etish" yo'li bilan qurolli qo'zg'olon tayyorlash imkoniyati bor deb hisoblashdi. Bunda ular dehqonlar ishtirokida, Muvaqqat hukumat, Turkiston o'lka organlari va ishchi hamda soldat deputatlari Sovetlari vakillarining yordamiga umid qilishardi. Biroq, Muvaqqat hukumat, ishchi va soldat deputatlari Sovetlari vakillarining amir hukumati bilan kelishuvi, dehqonlar ommasining passivligi ularni faol kurashga o'tishga imkon bermadi.

Amir ta'qibining ko'chayishiga qaramay, yosh buxoroliklar o'z faoliyatini davom ettirdilar. Ular butun kuch g'ayratini ikki vazifani hal etishga: amaliy dasturni ishlab chiqishga, tashkilotga ishchilar, hunarmandlar, soldatlar va ayniqsa dehqonlarni iloji boricha ko'proq jalb etish maqsadida aholi o'rtasida olib boradigan ish usullarini aniqlab olishga qaratdilar.

Xorazmda «YOsh Xivaliklar» harakati ham faollashdi (bu harakat 1905 yilda Xiva jadidizmi bazasida ijtimoiy-siyosiy oqim sifatida shakllangan). Ular siyosiy partiyaga aylanib, xon hokimiyatiga qarshi ochiq kurash yo'liga o'tdilar va inqilobiy kayfiyatdagi soldatlar bilan aloqa o'rnatdilar. Ular 1917 yil aprelida soldatlar yordamida Xivada namoyish o'tkazdilar. YAshasin ozodlik, adolat va tenglik yashasin qahramon jangchilar, "Yo'qolsin Musatabidlik" shiorlari bilan xon saroyi tomon chiqdilar.

Ularning talabi bilan xonning "Bayonnoma"si e'lon qilindi. Unda mamlakatda parlament boshqaruvi joriy etilishi, parlament Oliy davlat hokimiyati sifatida umumhalq ovoz berish yo'li bilan shakllantirilishi e'lon qilindi. "Bayonnoma" e'lon qilingan kunning ertasiga «YOsh Xivaliklar» markaziy qo'mitasining majlisi bo'ldi, uning raisi qilib Boboxun Salimov saylandi unda majlis deputatlari saylovini tashkil etish haqida qaror qabul qilindi. Oliy rayonlarga shu xususdagi maktublar yuborildi, yirik shaharlarda esa aholi o'rtasida inqilobiy g'oyalarni targ'ib qilish va saylov o'tkazish uchun tashviqotchilar yuborildi. Saylov kompaniyasi yakunlangach majlis barpo etildi, unga joylarda saylangan 30 deputat «YOsh Xivaliklar» tashkilotining hal qiluvchi ovozga ega bo'lgan 5 vakil, partiya markaziy qo'mitasining qolgan a'zolariga majlis yig'ilishlarida maslahat ovozi bilan qatnashishi huquqi berildi va Turkmanlardan 7 deputat kirdi.

«YOsh Xivaliklar»ning bo'linib ketgan o'ng qanoti ularga Islom xo'ja boshchilik qilgan savdo sanoat vakillarini endigina tug'ulib kelayotgan kapitalist va boylarni birlashtirib, xonga qarshi suiqaqd tashkil qilish bilan shug'ullandi. Fitnadan xabar topgan xon muvaqqat hukumat Turkiston komiteti vakillarining faol madadi bilan 1917 iyunda majlisni tarqatib yubordi va uning rahbarlarini qamoqqa oldi.

Xon zulmining ko'chayishi sharoitida «YOsh xivaliklar» partiyasi ochiq faoliyat ko'rsata olmay qoldi. SHu sababli uning so'l qanoati (unga Boboxun Salimov yetakchi, hunarmandlar, dehqonlar, o'rta va mayda savdogorlar va aholi boshqa qatlamlari vakillari kirar edi) yashirin ishlash yo'liga o'tdi. Ular Gurlan, Mang'it, Qipchoq va boshqa bekliklarda partiya bo'limlari va yacheykalarini tashkil etishdi.

2.Oktyabr to'ntarishi va Turkistonda mustabid Sovet hokimiyatining o'rnatilishi. "Turkiston muxtoriyati" va uning taqdiri.

Petrograd da 1917 yil 25 oktyabrda 7 noyabr bolsheviklar tashkil etgan qurolli qo'zg'olon g'alaba qildi. SHu kuni kechki payt ochilgan Sovetlarning II S'ezdida "Ishchi, askar va dehqonlarga" degan xitobnoma qabul qilindi. Unda ko'plab ishchilar, askarlar va dehqonlarning madadiga, Petrograd da amalga oshirilgan qo'zg'olon madadiga tayangan holda Sovetlar hokimiyatni o'z qo'liga olganligi bayon etildi. Samarqandlik S'ezd delegatlari D. Dehqonov va A. Frolovlar Petrograd dan hamshaharlariga bergan telegrammalarida hokimiyat Sovetlarga, yer dehqonlarga o'tgani, butun jahon xalqlariga sulh tavsiya etilganligini xabar qildilar. Xabarlar Turkistondagi ahvolga muhim turtki bo'ldi.

Toshkentda ham 28 oktyabrda qo'zg'olon boshlandi. Qo'zg'olon markazlari temir yo'l ustaxonalarida joylashgan bo'lib, bolshevik V. S. Lyapin rahbarligida inqilobiy qo'mita tuzilgan edi. Qo'zgonchilarga general Korovichenkoning 2000 kishilik yaxshi qurollangan qo'shinlari qarshi turardi. Bu qo'shinlar dastlabki vaqtdayoq Toshkent Soveti majlis qilayotgan ozodlik uyini, temir yo'l ustaxonalarini o'rab oldi. 30 oktyabrga kelib qamalgilarga Krasnovorsk, Samarqand, Qizil O'rdada va boshqa shaharlarda Toshkent soveti chaqirig'iga ko'ra qo'shimcha kuchlar yordamga keldi. Turli sabablar bilan Turkistonga kelib qolgan vengerlar, chexlar, serblar ham ularga ko'maklashdilar.

31 oktyabr kuni qo'zg'olonchilar shahar markazini, bosh pochtaxonani, bankni eg'alladilar. 1 noyabrdagi shidatli janglar natijasida harbiy qa'la ishg'ol qilindi. Korovichenko esa xibsga olindi. To'rt kunlik qurolli qo'zg'olon Toshkentda Sovet hokimiyati o'rnatilishi bilan yakunlandi.

Turkiston o'lkasining boshqa shaharlarida ham hokimiyat birin-ketin bolsheviklashgan Sovetlar qo'liga o'ta boshladi.

1917 yilning 2 noyabrida Toshkentda butun o'lka demokratik kuchlarining qo'shma majlisi bo'lib, unda hokimiyat masalasi muxokama qilindi. Biroq, unga o'lka sho'rosi, Toshkent sho'rosi ijrokumi, musulmon vakillari o'lka sho'rosi, qirg'iz vakillari o'lka sho'rosi faqat maslahat ovozi bilan katnashishga ruxsat oldi,

holos.

Bundan norozi bo'lgan mahalliy xalqlar sho'rolari 5 noyabrda o'z S'ezdlariga yig'ildilar va chaqirilmoqchi bo'lgan ishchi, askar va dehqon

sho'rolarning III S'ezdiga hal qiluvchi ovoz bilan qatnashmoqchi ekanliklarini bildirdilar.

Turkiston ishchi, askar va dehqon sho'rolarining 15-22 noyabrda bo'lib o'tgan III o'lka S'ezdi mahalliy xalqlar sho'rolarining qonuniy talablarini inobatga olmadi. S'ezda birinchi «Sovet xukumatini xalq komissarlari soveti» tuzildi. U 15 kishidan iborat bo'lib F.I.Kolesov rais, A.Kazakov oziq-ovqat xalq noziri, V.N. Zavejiskiy, adliya noziri P.G.Poltaratsskiy mehnat noziri N.YA. Uspenskiy maxsus topshiriqlar bo'yicha nozirlar etib saylangan edi. Xukumat tarkibiga mahalliy xalqlar vakillaridan hech kim kiritilmadi. Uch kishi: Kolesov, Poltaratskiy, Kazakovlar bolshevik, qolganlari esa eser va mensheviklar, rus pomeschchiklari vakillari edi.

SHu tariqa o'lkada tuzilgan yangi hukumat maxalliy sharoitni va maxalliy xalqlar talabini inobatga olmadi.

Oqtyabr to'ntarishi, uning Turkistonga ko'chirilishi allanechuk tasodif, noxush hodisa, jamiyat va vatan oldidagi jinoiy voqea sifatida ham baholandi. Bu baxs xatto uzoq Turkistondagi rus ro'znomalarida ham o'z aksini topdi.

Xatto, yozuvchi A. Gorkiy ham oktyabr to'ntarishiga o'zining salbiy munosabatini bildirgan edi. Uning «Novaya jizn» gazetasida qilingan «Demokratiyaga» deb ataluvchi murojatida oktyabr to'ntarishi Rossiya sharoitida noqonuniy ekan, O'rta Osiyo, Turkiston sharoitida esa o'n karra, yuz karra ortiqroq noqonuniy bo'lgan va zo'rlik yo'li bilan bevaqt amalga oshirilganligi ta'kidlangan edi. Bu to'ntarish tufayli minglab, millionlab ajdodlarimiz gunoxsiz qirilib ketdilar va o'z qadrdon va jonajon ona yurtini tashlab, xorijiy mamlakatlarga boshpana izlab, iztirob bilan ketishga majbur bo'ldilar. Bunday to'ntarish bilan boshqacha jamiyat qurishga Rossiyaning o'zi ham tayyor emas edi. Tezda Rossiyada boshlangan fuqarolar urushi buning isbotidir. Bolsheviklar to'ntarishi va ularning yolg'on va'dalarini amalga oshirilishi Turkiston uchun yanada murakkab edi.

Turkiston ijtimoiy iqtisodiy holatdan nihoyatda qoloq, kam taraqqiy etgan bir o'lka edi. Bu yerda feodal ijtimoiy iqtisodiy ishlab chiqarish munosabatlari hukmron mavqega ega edi. Kapitalistik ishlab chiqarish munosabatlari endigina shakllanayotgan edi. Turkiston o'lkasida endigina ba'zi bir kichik-kichik sanoat korxonalari, paxta tozalash korxonalari temirchilik ustaxonalari kabi vujudga kelayotgan edi holos. SHu boisdan, bu o'lkada bolsheviklar inqilobni amalga oshirishda asosiy kuch bo'lgan yo'qsillar-proletariat sinfining o'zi hali sinf sifatida shakllanib ulgurmagan edi. 1913 yilda Turkistondagi jami 6 million aholining faqat bir foizidan kamrog'ini ishchilar tashkil etar edi, xolos.

Turkistonga Sovet tuzumi zo'rlik yo'li bilan kiritildi. Bu tuzumni mahalliy millat vakillari qo'llab quvvatladilar.

Xullas, Sovet tuzumi Turkiston o'lkasining obektiv taraqqiyot qonunlariga zid holda, o'lkaga chetdan Rossiyadan kelgan bir guruh shaxslar tomonidan zo'rlik bilan amalga oshirildi, ya'ni zo'rlik yo'li bilan eksport qilindi. Mahalliy xalq uni qabul qilmadi.

Hokimiyatning yangi organiga tub aholi vakillari kiritilmadi. Yangi hukumat ishchi, soldat va dehqonlar hokimiyatiga tub aholining munosabati butunlay noma'lum bo'lgani uchun ham, tub aholi orasida proletar sinfiy tashkilotlar bo'lmagani uchun ham o'lkaning oliy inqilobiy hokimiyatiga hozirgi vaqt musulmonlarini jalb qilish ma'qul emas, deb da'vo qildi. Turkiston o'lka xalq komissarlari Sovetining birinchi hayatini tuzishda aynan ana shu prinsip amalga oshirildi. Turkiston bolsheviklari rahbarlarining proletar inqilobining mohiyati va vazifalarini tor sinfiy nuqtai nazaridan turib tushinishi, inqilobiy yangi hokimiyat rahbariyatida aholining proletar qatlamlarigina bosh o'rinda turishi kerak deb e'tirof etishi mahalliy, asosan proletar bo'lmagan musulmon oqimining o'lkani boshqarishida ishtirok etishdan amalda chetda qolib ketishga olib keldi. O'lkadagi yangi hokimiyat o'z mohiyatiga ko'ra bolsheviklar va'da qilgandek «mehnatkashlar hokimiyati» bo'lmay balki «mehnatkashlar uchun hokimiyat» bo'lib qoldi.

Bolsheviklar boshchiligidagi sho'rolarning bunday shovinistik siyosati o'lka xalqining ular yetakchilarining noroziligiga sabab bo'ldi. SHu sababli muxtoriyat uchun kurash oktyabr to'ntarishidan so'ng musulmon sho'rolari va firqalarning bosh vazifasiga aylandi. Ularning bu kurashiga bolsheviklar rahbarining barcha musulmon aholisiga tenglik, ozodlik, o'z taqdirini o'zi belgilash, ajralib chiqish huquqlari berilganligi haqidagi murojaati ham turtki bo'ldi. 1917 yil 27 noyabrda Qo'qon shahrida "SHuroi Islomiya", "Ulamo", va "Alash O'rda" partiyalari xalq ommasining istaklarini ifoda etib, IV o'lka musulmonlari favqulotda S'ezdiga to'plandilar. S'ezdda Farg'ona, Sirdaryo, Samarqand, Buxoro va Kaspiy orti viloyatlaridan ikki yuzdan ortiq delegatlar qatnashdi. SHuningdek, yaxudiy tashkilotlardan vakillar ham bor edi. S'ezdda Mahmud xo'ja Bexbudiy S'ezd xay'atiga nomusulmon vakillarini ham kiritishni taklif etdi. S'ezd delegatlaridan biri bu masalaga to'xtalib: "Xay'atga saylov viloyatlar va alohida diniy hamda milliy guruhlar bo'yicha emas, balki bilimdon zukko va ishbilarmonligiga ko'ra o'tkazilishi kerak", -degan edi.

S'ezdda Turkiston avtonom hukumati "Turkiston muxtoriyati" tuzilib, Alash O'rda rahbari Muhammadjon Tinishpoev unga boshliq qilib saylandi. Biroq

ko'p o'tmay hukumat raisligiga "SHo'roi Islomiya" rahbari partiyasining Mustafo CHO'qae'v tayinlandi. Hukumat tarkibiga 54 kishi kiritilib, Islom SHOahmad o'g'li moliya noziri, Mahmud o'g'li adliya noziri, Potyalyaxov oziq-ovqat noziri, Mustafo CHO'qae'v ayni bir vaqtda tashqi ishlar noziri, Ubaydulla xo'ja harbiy nazir etib saylandi. Polkovnik M. CHanishev bosh qo'mondon, Saidnosir Mirjalil esa xazinachi lavozimini eg'alladi.

Bu yerda shuni ta'kidlash lozimki, Turkiston muxtoriyati boshqaruv kengashida 54 o'rindan 18, ya'ni uchdan bir o'rin o'lkadagi ovrupalik millatlar tashkilotlarga ajratildi. SHu tarzda muxtoriyat a'zolari demokratik va umummanfaat asosida saylangan edi. "Turkiston muxtoriyati"ning tuzilishi va uning atrofiga bolsheviklarning zo'ravonligidan norozi bo'lgan rus oq gvardiyachilarining, rus kapitalistlarining va boshqa oppozitsiya kuchlarining birlashishi bejiz bo'lmagan, albatta. Turkiston muxtoriyati qo'l ostida harbiy kuch va mablag' bo'lmasligi orqasida har jihatdan yaxshi uyushtirilgan va qurollangan Qizil Armiyaga bas kelishining xech iloji yo'q edi. SHu boisdan muxtoriyat rahbariyati rus oq gvardiyachilari va kapitalistlari hamda xorijiy mamlakatlar ko'magida maqsadga erishish mumkinligini yaxshi anglagan edi. Ular o'zlarining qiyin ahvolini hisobga olgan holda bo'lajak barpo etiladigan Rossiya davlatining tarkibida Turkiston muxtoriyatini tashkil etishni rejalashtirganlar. Bu o'sha vaqtdagi sharoitda juda to'g'ri qilingan ish edi.

Muxtoriyat hukumati sirdan qaraganda muxtoriyat shaklida yagona Turkiston davlatini tuzishni mo'ljallagan edi. Lekin amalda mustaqillikni ta'minlash asosiy maqsad qilib qo'yilgan. Bu haqda Muxtoriyat hukumatining xalq ommasiga yo'llangan murojaati guvoxlik beradi. Bu Turkistonning barcha fuqarolari musulmon, rus, yaxudiy, ishchi, askar, dehqonlarga qaratilgan chaqiriqda bunday deyilgan edi: " O'lkada yashovchi barcha qabila va xalqlar, shahar va zemstva kengashlari, siyosiy, jamoat, kasaba tashkilotlari va uyushmalar, barcha davlat, jamoat xususiy masalalarini Turkiston xalq hokimiyati atroflicha jipslashishga va unga yuklangan og'ir vazifalarni xayotga tadbiq qilmoq uchun yetarli yordam berishga chaqirdi. SHunday vaqt keldiki, endi kishanlardan qutilgan Turkiston o'z yerining egasi bo'ladi va o'z tarixini o'zi yaratadi. Oldimizda turgan vazifalarning jiddiyligi va ulug'vorligini anglab, ishimizning haqligiga chuqur ishongan holda biz bu mehnatlarimizga ollohning rahmati yoyilishini tilaymiz va ishga kirishamiz. Ko'rinib turibdiki, Muxtoriyat hukumati millat va diniy etiqodidan qat'iy nazar o'lkadagi barcha mazlum xalqlarni demokratik asosda mustaqillikka erishishiga da'vat etgan. Turkiston muxoriatini o'lka ahli to'la yoqladi. Bu haqda 1917 yil dekabrda Toshkentda ikki marotaba o'tkazilgan umumhalq yig'inda Munavvar Qori, Mulla Odil Mufti, Sayd G'anixon, SHerali

Lapin, Pirmuhammad A'lam nutq so'zladilar. SHuningdek, o'zbek ishchilari, kasb hunarmandlaridan 15 kishi so'zga chiqdi. Bu yerda 13 dekabrda Xayit kunida katta namoyish o'tkazishga kelishdi. SHu kuni qizil askarlar xalq namoyishini o'qqa tutdilar. Bir necha kishi kamoqqa olindi. O'sha yilning 26 dekabrda Qo'qonda musulmon ishchi va askar vakillarining I favqulotda s'ezdida "Qo'qon (Turkiston) muxtoriyati"ni yoqlovchi qaror qabul qilindi.

Xullas, Turkiston muxtoriyatining tarafdorlari kundan-kunga ko'chayib bordi. O'lkaning Sovet organlari esa muxtor Turkiston muvaqqat hukumatini tan olmasliklarini birinchi kunlaridayoq ma'lum qildi. Ular bu hukumatni "Turkistonning bir to'da boylari va ruhoniylari" manfaatlarini ifoda qiluvchi aksi inqilobiy, burjua inqilobi deb baholadilar. Muxtor hukumat tarafida bo'lganlar jazolana boshlandi. Toshkent shahar dumasini tarqatildi. "Turkistanskiy vestnik" gazetasi yopildi. Samarqand "SHuroi Islom" tashkilotining faoliyati taqiqlandi.

Halqning aksariyat qismining muxtoriyatni qo'llab-quvvatlashi, sho'ro hukumatining muxtor hukumatga qarshi targ'ibotlari, ayniqsa 1918 yil yanvarida bo'lib o'tgan ishchi, soldat va dehqon deputatlari Sovetlari IV o'lka se'zdi qarorlari ikki hukumat muholifligini yanada keskinlashtirdi.

Buning ustiga muxtor hukumat ichida ham ziddiyatlar vujudga kela boshladi. "SHo'roi Islomiya" bilan "Ulamo" o'rtasidagi avvalgi qarama-qarshiliklar yana qalqib sirtga chiqdi. Ular muxtoriyatning asl mohiyatini va uni qo'lga kiritishning usul amallarini har-xil tushunar edilar.

13 dekabrda Toshkentda sho'rolar hukumati tomonidan begunoh odamlarning qonini to'kilishidan norozi bo'lgan "Ulamo"chilar 1918 yil 5 yanvardagi mitingda muxtor hukumatga norozilik bildirdilar. Bu norozilik muxtor hukumat rahbariyati almashuviga ham sabab bo'ldi. M. Tinishpoev o'rniga M. CHukaev bosh vazir etib tayinlandi. Moddiy ta'minot, harajatlar sarfi oshib boraverdi. 1918 yil yanvariga kelib, Qo'qonning o'zida ham vaziyat keskinlashdi. Qo'qon Soveti qo'lida bo'lgan yangi shahar bilan Muxtor hukumat qo'lidagi eski shahar o'rtasidagi qarama-qarshilik ham yanada avj ola boshladi. Mana shunday ikki tomonning bir-biriga dushmanligi oshib turgan bir vaziyatda 1918 yil 30 yanvar kuni noma'lum kishilar telefon stanitsiyasi va Qo'qon Soveti binosiga hujum uyushtirdilar. Aynan shu harakat keyingi fojiali voqealarga sabab bo'ldi. Favqulodda holat joriy etildi. Qo'qon Soveti muxtor hukumatga aybdorlarni tutib berish, qo'lga olinganlarni 3 soat ichida ozod qilish haqida ultimatum topshirdi. YAlpi safarbarlik e'lon qilinib, Toshkent va boshqa shaharlardan madad so'raldi. 31 yanvarga o'tar kechasi Skobelevdan K. Osipov otryadining kelishi bilan zo'rayib qolgan Qo'qon Soveti qurolli kuchlari ertalabdan eski

shaharni pulemyotdan o'qqa tuta boshladi. O'z navbatida qarshi tomondan ham o't ochish boshlandi. Revkom K. Osipovga muvaqqat hukumatni kamoqqa olish va ularni artileriyadan o'qqa tutishga ruxsat berdi. SHaharning Muxtor hukumat joylashgan qismida yong'in boshlandi, o'g'irliklar avj oldi. G'azablangan xalq ham qo'liga nima tushsa, qurollanib hukumat harbiy qismlari bilan ko'cha janglariga kirib ketdilar. Biroq bu urinishlar bexuda ketdi. Omon qolib nochor qolgan aholi sarosima ichida shahardan qochib yaqin atrofdagi qishloqlarga yashirindi.

Muvaqqat hukumat militsiyasi boshlig'i Ergash va uning tarafdorlari hokimiyat to'ntarishi yasadi. M. CHukaev mahamasi ag'arildi. Harbiy kengash raisi M. CHanishev va uning eng yaqin safdoshlari rus ofitserlari kamoqqa olindi. CHukaev hukumatining demokratik qnotini tashkil etuvchi boshqa a'zolar Ergashdan yashirinib Qo'qonni tashlab chiqib ketdilar. Faqat ichki milliy kuchlarga tayanuvchi Turkiston mustaqilligi uchun oxirigacha kurashga jazm qilganlarga qoldi, xolos.

1918 yil 5 fevraldan 6 fevralga o'tar kechasi Turkiston xalq komissarlar Soveti tomonidan o'lka harbiy komissari YE.O. Perfilev boshchiligida ikkinchi etalon harbiy qismlar Qo'qonga kelib, 6 fevralda ular eski shaharga bostirib kirdilar. Muxtoriyat qo'shinlari vahimaga tushib tinch aholi bilan shaharni tashlab chiqa boshladi. Bu harakat natijasida eski shaharning uchdan bir qismi yakson bo'ldi. Aholi o'rtasida ko'p qurbonlar bo'ldi. O'sha davrdagi "ulug' Turkiston" gazetasida yozilishicha "Qo'qon o'liklar shahri"ga aylantirildi. Muzokaralar boshlanib, 9 (22) fevral kuni "Tinchlik shartnoma"si imzolandi. O'qqa tutilgan, talangan, taxqir qilingan aholi Sovet hokimiyatini tan olishga majbur etildi.

Muxtoriyatchilarning Sovet hokimiyati tomonidan tor-mor etilishi tarixda "Qo'qon fojiasi" deb nom oldi. "Turkiston muxtoriyati"ning o'zi esa o'lka xalqlari ozodlik harakatining qudratli, haqiqat ramziga, erkinlik va mustaqillik uchun kurash ramziga aylandi.

3. Qurolli harakat. SHo'ro hukumati tomonidan Xiva xonligi va Buxoro amirligining tugatilishi.

O'lkamizda oktyabr to'ntarishidan keyin yuz bergan mahalliy xalqlarning milliy ozodlik va erk uchun olib borgan kurashlarning sho'rolar davri adabiyotlarida 1918-1920 yillarda mamlakatda bo'lib o'tgan fuqarolar urushining bir qismi deb baholandi va u "Bosmachilik harakati" deb nomlandi.

Ular ta'kidlaganlaridek, bu harakat qatnashchilari talonchilar, kallakesarlar emas edi. Ular o'z xalqining milliy davlat Turkiston muxtor hukumatini himoya qilgan, o'z mustaqilligi va ozodligi uchun o'lkadagi jovinistik siyosatga qarshi sho'rolar hukumati va istibdodiga qarshi kurash olib borgan milliy qahramonlar edilar.

"Qo'qon muxtoriyati" tor-mor etilgandan so'ng Turkistonda ijtimoiy siyosiy vaziyat nihoyat darajada keskinlashdi. Iqtisodiy tanglik, oziq-ovqat tanqisligi siyosiy tanglik bilan yanada chuqurlashdi. 1918 yilning bahorida Farg'ona vodiysining qishloqlarida Turkistonliklar otryadlarining qizil armiya qo'shinlari bilan qurolli to'qnashuvlar boshlandi. Bu istiqloлчаilar harakatining boshlanishi edi. Bu harakatning boshlanishi quyidagi sabablar tufayli edi:

1. "Qo'qon muxtoriyati"ning tor-mor etilishi va mahalliy aholiga qarshi shafqatsiz ja'zo choralarini avj oldirilishi.

2. Xalq o'rtasida zo'rlik bilan "Sosiyalistik" siyosatni amalga oshirish natijasida masjid va madrasalarning yopib qo'yilishi.

3. Oziq-ovqat taqsimotini zo'rlik bilan joriy etib, erkin savdoni taqiqlab qo'yilishi.

4. Marg'ilonda Sovet hokimiyati tomonidan muqaddas Qur'onning yoqilishi.

Istiqloл yo'lida jangga kirganlar "Turkiston-Turkistonlikxalqlarning vatanidir". "Turkistonning ozodligi uchun". "Turkistonni faqat Turkistonliklarning o'zi bosqinchilardan xalos qiladi. "Din uchun, Qur'on uchun shaxid bo'laylik yoki zafar qozonaylik" kabi shiorlarni ko'tardilar. Tadqiqotchi YAssaviy tomonidan tuzilgan solnomada istiqloлчаilar rahbarlaridan 114 kurboshi nomi keltiriladi. Bu harakat rivoji davomida Kichik Ergash va Katta Ergash, Muhammad Aminbek (Madaminbek), SHermuhammadbek (Kurshermat), Ibroximbek laqay, Omon polvon, Xurrambek, Ismat kabi kurboshilar o'zlarining qahramonliklari, jasoratlari bilan nom chiqardilar.

Gox g'oliblik gox mag'lublik bilan 30 yillarning O'rtalarigacha davom etgan bu harakat o'zining bir necha bosqichlari bilan belgilanadi.

Milliy ozodlik harakati tarixida unitilmas *davr* - uning eng ommaviy tusolgan 1918-1920 yillardagi boshlangich davridir. o'z navbatida, bu davrning harbiy harakatlar taktikasi va strategiyasi jihatidan bir-biridan farq qiluvchi ikki bosqichidir. Bular 1918 yil fevral 1919 yil oxirlari va 1919 yil oxirlari 1920 yil oxirlaridir.

Istiqlolchilar kurashining birinchi bayrog'ini Qo'qon muxtoriyati bostirilgandan keyin milliy qo'shin qo'mondoni Kichik Ergash boshchiligidagi yigitlar ko'taradi. Kichik Ergash qisqa muddat ichida qurolli otryad tuzib Bachqir qishlog'i, Qo'qon yaqinida Kizil Armiya qo'shinlari bilan jang qildi. Jangovar operatsiyalarning birida Ergash halok bo'ladi. Ko'rboshilik lavozimini shu qishloqlik Katta Ergash o'z zimmasiga oladi. Bachqir qishlog'i Qo'qonlik istiqolchilarning istehkomi bo'lib qoladi. 1918 yil bahorida istiqolchilar safiga kurboshi Madaminbek qo'shiladi. U avvaldanoq russiya mustamlakasiga qarshi o'z harakatlari bilan nom kozongan bo'lib, 1914 yil oq podsho surgunida bo'lgan edi. Ferval inqilobidan so'ng Turkistonga kashtan Madaminbekni Sovet hukumati Marg'ilon militsiyasi boshlig'i qilib tayinlaydi. Lekin Sovet tizimining xalqqa o'tkazgan zo'ravonlik siyosatini ko'rgach Madaminbek o'z qo'li ostidagi militsionerlari bilan istiqolchilar tomoniga o'tib ketadi. Marg'ilon shahri ham istiqolchilarning yana bir mustahkam tayanchiga aylanadi. O'sh tomonida Xolxo'ja qurboshi, Namanganda SHermuhammadbek qo'rboshilar faoliyat olib boradilar. Butun O'zbekiston hududlarida janglar olib borayotgan istiqolchilarning umumiy soni 60 mingdan ham ortiq edi.

Bu harakatning kengayishi Farg'ona viloyatini jangovar harakatlar maydoniga aylantirdi. SHo'ro hukumati vaziyatning bunday avj olishidan cho'chib boshladi. 1919 yilning 10 fevralida Turkiston Respublikasi inqilobiy harbiy kengashi "Farg'onaga qo'shinlar yuborishga qaror qabul qildi". Farg'onadagi aksil inqilobiy harakatga qarshi kurash yuzasidan favqulotda komissiya tuzildi va ularga cheklanmagan vakolatlar berildi.

Lekin mustaqillik uchun boshlangan kurashni endi harbiy kuch bilan to'xtatib qo'yish mumkin emas edi. 1919 yilning bahorida deyarli butun Farg'ona vodiysi istiqolchilar nazorati ostiga o'tgan edi. SHo'ro hukumati ayyorlik yo'liga o'tib, 1919 yil 7 may kuni ozodlik uchun kurash qatnashchilariga umumiy avf e'lon qildi.

Ammo bu yo'l ham unchalik natija bermadi. Mustaqillik harakati Samarqand va Sirdaryo viloyatlariga ham yoyilib ketdi.

1919 yil 1 sentyabrda Jalolobodda Madaminbek bilan Dehqonlar armiyasi qo'mondoni K. Monstrovlarining kuchlarini birlashtirish va Sovet hukumatiga qarshi birgalashib harakat qilish haqidagi shartnomasi imzolandi. Birlashgan kuchlar 1919 yil 7 sentyabrda O'sh shahrini jang bilan oldilar. Ular 10 sentyabrda Andijonni kamal qildilar. Biroq qizil armiyaga madad yetib keldi, istiqloлчаilar katta talofatlar bilan Xitoy chegarasiga chekindilar. 1919 yil 22 oktyabr kuni chegaradagi Irkishtomda kurбoshilar qurultoyi ochildi. Qurultoy "Farg'ona muvaqqat hukumati"ni tuzdi. hukumat boshligi va bosh qo'mondoni Madaminbek va uning o'rinbosari Monstrov saylandi. 1919 yil oktyabr oxirida vodiydagi 150 ga yaqin otryadlarni Madaminbek, Xolxo'ja, Ergash va SHermuhammadbek boshchiligidagi 4 ta yirik birlashmaga birlashtirishga qaror qilindi. Biroq 1919 yil sentyabrda markazdan «Turk-komissiya»ning kelishi, ularning Farg'ona vodiysi ahli o'rtasida olib borgan tashviqotlari, 1920 yil mart oyida Turkiston Markaziy Ijroiya Komitetining «Erlarni mehnatkash dehqonlarga qaytarish to'g'risida»gi dekretlari istiqloлчаilar harakatining borishiga ta'sir eta boshladi. Buning ustiga o'lkaga yana Qizil Armiya qismlari keltirila boshlandi.

1920 yil yanvar-fervalida Ergash qo'shinlari, Monstrovning dehqonlar armiyasi tor-mor etildi. Harakat qatnashchilari orasida Sovetlar tomoniga o'tish jarayoni avj oldi. Madaminbek ham jangda yengilib, Oloy vodiysiga chiqib ketishga urindi, lekin bu urinish barbod bo'ldi. U qolgan kuchlarni saqlab qolish uchun Turkiston diviziyasi qo'mondonligi bilan 1920 yil 6 martda bitim imzolashga majbur bo'ldi.

Birozdan so'ng u Toshkentga jo'natildi. Omon qolgan harakat qatnashchilari Oloy vodiysida to'planib SHermuhammadbek boshchiligidagi harakat qila boshladilar. Oloy tizmasi TOG' oldilarida bo'lib o'tgan qurultoyda SHermuhammad butun islom kuchlari qo'mondoni etib tayinlandi. SHermuhammadbek va Xolxo'jalar o'zlarining niyatlarini amalga oshirib, aldov yo'li bilan Madaminbekni o'ldirdilar. 1920 yil mayida SHermuhammadbek rahbarligida Muvaqqat Turkiston hukumati tuzildi. Oziq-ovqat to'plash va otlar yig'ish uchun maxsus guruh tuzildi. Bu guruh faoliyati esa mahalliy xalq noroziligiga sabab bo'ldi. 1920 yil mayida Farg'onaga Turkiston fronti qo'mondoni M. V. Frunze keldi, istiqloлчаilarga qarshi kurash taktikasi keskin o'zgardi. Turkiston fronti inqilobiy harbiy kengashi ozodlik harakati qonundan tashqari deb e'lon qildi. Istiqloлчаilar otryadlari birin ketin tor-mor etila boshlandi. Biroq tugatilgan otryadlar o'rniga yangilari paydo bo'ldi. Muxiddin, Omon polvon, Raxmonqul, Islomqul, Eshmat boyvachcha, Isroil, Soli Maxsum, Otaqo'zi, YOrmat Maxsum, Boyaston, Aliyor, Ahmad polvon kabi ko'pgina

kurboshilar otryadi kurashga qo'shildilar. SHo'ro hukumatiga mustaqillik uchun boshlangan bu harakatni bostirish uchun yana ko'p yillar kerak bo'ldi.

Turkistonda mustabid sho'ro tuzumi o'rnatilgach, bolsheviklar rahbarligidagi Sovet hokimiyati Turkistonda milliy emas, hududiy muxtor hukumati tuzishga kirishgan edi. SHu maqsadda ular 1918 yilning aprelida bo'lib o'tgan Sovetlarning V s'ezdida Turkiston Muxtor Respublikasini tuzish to'g'risida qaror qabul qildilar. Aynan shu paytda O'rta Osiyoda sobiq podsho Rossiyasining ikki vassali-Xiva xonligi va Buxoro amirligi ham mustaqil davlatlar sifatida faoliyat ko'rsatayotgan edi. Bu xonliklarda fevral va oktyabr voqealari tufayli siyosiy jarayonlar qanday kechayotganligi haqida rejamizning 1 masalasida fikr yuritgan edik.

Oqtyabr to'ntarishi va Turkistonda Sovet hokimiyati o'rnatilgandan keyin O'rta Osiyo xonliklarining ichki va tashqi siyosiy ahvoli keskin o'zgarib bolsheviklarga nisbatan adovati, ularning Turkistondagi hukumatni tan olishdan bosh tortishi kuchaydi. Ikkala xonlik jadallik bilan o'z qurolli kuchlarining jangavor saloxiyatini oshira boshladi. Zo'rayib borayotgan ochlik, oziq-ovqat mahsulotlari narxlarning xaddan tashqari ko'tarilishi, harbiy zulm xonliklarning ichki siyosiy hayotida beqarorlikni yuzaga keltirdi. Turkiston bolsheviklari va sho'ro hukumati xonliklarning ichki ishlariga qo'pol suratda aralasha boshladi. Kolesov 2 mart kuni qizil gvardiyachi otryadlar va YAngi Buxoro ishchi drujinalariga Eski Buxoroga bostirib kirish to'g'risida buyruq berdi va amirni sulh tuzishga rozi bo'lishiga majbur etdi. 1918 yil 25 mart kuni Qiziltepada sulh bitimi imzolandi. Bu ishlardan maqsad Buxoro amirini ogoxlantirish va uning sovetlarga qarshi istehkomga aylanib ketishiga yo'l qo'ymaslik edi. 1919 i 9 aprel kuni Xevaga yaqin Taxtada RSFSR bilan Xeva o'rtasida yarash to'g'risida shartnoma imzolandi. 1919 yilning yozidan boshlab Sovet Turkistoni bilan Buxoro va Xeva o'rtasidagi munosabatlar yanada keskinlashdi. Amir Sayd Olimxon bilan Junaidxon Sovetlarga qarshi harbiy- siyosiy ittifoq tuzdilar. Junaidxonga raqiblik qilayotgan eng yirik turkman qabilalari boshliqlarining vakillari- Qo'shmamadxon bilan G'ulommaliixonlar To'rtko'lda tuzilgan Xeva inqilobiy markazga kommunistlar va yosh buxoroliklar bilan birgalikda kirdilar. Bu markaz xonni ag'darib, hokimiyatni qo'lga olishni o'ziga maqsad qilib qo'ygan edi. Bunday vaziyatlardan foydalangan sho'ro hukumati Xeva xonligini bo'ysundirish uchun harakatlarni boshlab yubordi. Qo'shinlar kirib kelishi natijasida Junaid otryadlari G'azobod va Taxta tomon chekindilar. 1920 yil 20 yanvar kuni Junaidxonning bosh kororgoxi - Taxta Kizil Armiya qo'shinlari tomonidan ishg'ol qilindi.

1 fevralda esa qo'shinlar Xeva xonligi poytaxti-Xevaga kirdilar. SHunday qilib, yosh xevliklar va turkman urug' boshliqlarining bir qismi sovet qurolli kuchlarining yordamida monarxiya tartibotini ag'darishga muvaffaq bo'lib, hokimiyatni o'z ko'llariga oldilar.

1920 yil 2 fevralda Sayd Abdulla taxtdan voz kechdi, butun hokimiyat muvaqqat inqilobiy hukumatga topshirildi. 1920 y. 26 aprelda Butunxorazm 1 qurultoyi Xorazm xalq Respublikasi tuzilganligini e'lon qildi. Hukumat xalq nozirlari soveti tuzildi. Uning raisi qilib Polvonniyoz YUsupov saylandi.

Buxorodagi voqealar ham xuddi shunga o'xshash rivojlanib bordi. Buxoro amirini M.V.Frunze «Sovet tanasidagi jarohat» deb atagan edi. 1920 i 10 avgust kuni RKP(b) Markaziy komitetining Siesiy Byurosi Turkiston frontining Inqilobiy harbiy Kengashi uchun Buxoro masalasi yuzasidan maxsus direktivalar qabul qilindi. Tayergarlik RKP(b) Markaziy Komiteti tomonidan ishlab chiqilgan reja bo'yicha olib borildi. Buxoro amirini ag'darish uchun buxoroliklarning yordam so'ragan murojati kerak edi. Buxoro kommunistik partiyasining CHorjo'yda ish olib borayotgan IV s'ezdi 1920 yil 16 avgustdayoq Buxoro xonligida inqilobiy vaziyat yetilganligini e'tirof etib, asriy feodal zulm hamda istibdoddan xalos etish uchun yordam so'rab Turkkomissiyasiga murojaat etdi. 1920 yil 29 avgust kuni eski CHorjuyda Buxoro kommunistlari kungilli otryadining chiqishi tashkil etildi. Turk fronti qo'shinlari bu vaqtga kelib safarbarlikka tayer holatda turgan edi. 1920 yil 25 avgust kuni Frunze Turkfront qo'shinlariga «qo'zg'olon ko'targan Buxoro mehnatkashlariga yordam ko'rsatish to'g'risida» buyruq berdi. Ular Buxoro ostonasida Buxoro qo'shinlarining shiddatli qarshiligiga duch keldi. Avgust oyining oxirlarida Frunze qo'shimcha madad to'g'risida front shtabiga murojat qilishga majbur bo'ldi. Buxoro shafqatsiz ravishda o'qqa tutildi. Amir, o'zi yozganidek, «vayronagarchilik yanada zo'rayib, odamlarning yana halok bo'lishiga yo'l qo'ymaslik» uchun o'z qo'shinlari bilan Buxorodan chiqib ketdi. 1920 yil 2 sentyabrda Turkfront qo'shinlari va Buxoroliklarning ko'ngilli qismlari Buxoroga kirib borishdi. Amirlik ag'darildi. 1920 y. 14 sentyabrda Abduqodir Muxiddinov raisligida UmumBuxoro inqilobiy komiteti tuzildi. Hukumat- xalq nozirlari Soveti tuzilib, ularga rais F.Xo'jaev tayinlandi.

1920 yil 6-8 oktyabr kunlari bo'lib o'tgan xalq vakillarining I UmumBuxoro qurultoyi Buxoroni hokimiyati ishchi va dehqonlar qo'lida bo'lgan Xalq Sovet Respublikasi deb e'lon qilindi.

Xulosa

Biz ezgu niyatlar bilan barpo etayotgan yangi jamiyat yuksak ma'naviyat va ahloqiy qadriyatlarga tayanadi va ularni rivojlantirishga muhim e'tibor qaratadi. Bu jarayon milliy istiqlol g'oyasi va mafkurasiga, o'sib kelayotgan yosh avlodni vatanparvalik ruhida tarbiyalashga asoslanadi.

«Jamiyatni ma'naviy yangilashdan ko'zlangan bosh maqsad- yurt tinchligi, Vatan ravnaqi, xalq erkinligi va farovonligiga erishish, komil insonni tarbiyalash, ijtimoiy hamkorlik va millatlararo totuvlik, diniy bag'rikengchilik kabi ko'p-ko'p muhim masalalardan iborat», - deb ta'kidlagan edi, - I.Karimov

o'zlarining «Fidokor» gazetasi muxbiri savollariga bergan javobida. Bu muxum masalalarni hal etishda, inson dunyo qarashining shakllanishida ijtimoiy fanlar, jumladan tarix fanining o'rni beqiyosdir. Siz agar ma'ruzamiz mazmunini va mohiyatini chuqur anglab yetgan bo'lsangiz, sho'rolar aldoviga uchragan xalqimizning o'z ozodligi va erki uchun qanday kurash olib borganligini, bu xalq qahramonllarining «bosmachi» emas istiqlol uchun kurashganliklarini idrok etdingiz. CHunki bu xalq tom ma'noda bunyodkor xalq. «Unga birovning yeri kerak emas. Mabodo qo'lga qurol olguday bo'lsa faqat o'zini himoya qilish uchungina oladi». 1917 yildan 30-yillar boshlarigacha davom etgan ozodlik kurashlari buning yorqin isbotidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz–jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya qilish va isloh etishdir. *Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruzasi. Xalq so'zi 2005 yil 29 yanvar.*
2. I.Karimov. O'zbekistonning o'z istiqloli va taraqqiyot yo'llari t., 1992
3. I.Karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. t., 1998
4. I.Karimov. Jamiyatimiz mafkurasi xalqni-xalq, millatni millat qilishga xizmat etsin, t.1998.
5. I.Karimov. Donishmand xalqimizning mustahkam irodasiga ishonman. T., 2000.
6. A.Aliev Madaniy inqilob va ziyolilar taqdiri «Mulokat», 1991 i II - son 64-68 -betlar.
7. A.Aliev. Mahmud xo'ja Bexbudiy. t., "Ezuvchi", 1994
8. X.Zieev. Turkistonda Rossiya tajovo'zi va hukmronligiga qarshi kurash. t., "SHarq", 1998.
9. Ibroxim Karim, Madaminbek. t., "Ezuvchi", 1993.
10. Muhammad Ibroximbek. "Vatan" seriyasi. t., 1993, 73-75 betlar.
11. J.Raximov. O'zbekiston tarixini o'rganishda arxiv manbalaridan foydalanish. t., "O'qituvchi", 1995. ,
12. R.E.Rajabova, R.X.Karimov, K.O.Oqilov va boshk. O'zbekiston tarixi (1917-1993 yy) t., "O'qituvchi", 1996.
13. I.Y.Tursunov. O'zbekiston maorifchilarining istiqlol yo'lidagi ishlari tarixidan. (1917-1939 yy). t., 1995.
14. K.Usmanov, A.Abdunabiev va boshk. O'zbekiston qaramlik va mustaqillik yillarida. t., "O'qituvchi", 1996.
15. Fitrat. Amir Olimxonning hukmronlik yillari. t., "Minxoj", 1992 .
16. Bosmachilik: haqiqat va uydirma. "SHarq yulduzi" jurn. 3-son 1991,165-169 -betlar
17. Marat Xasanov. Turkiston muxtariyati: haqiqat va uydirma. "Fan va turmush" jurn. 1990 i., 9-son, 10-11-betlar.
18. O'zbekiston tarixi T, «YAngi asr avlodi», 2003 y.
19. Istoriya Uzbekistana T., Universitet 2004 g.